

АНАЛІЗ ЗАГАЛОЎКА МАСТАЦКАГА ТЭКСТУ (НА МАТЭРЫЯЛЕ ТВОРАЎ ВАСІЛЯ БЫКАВА)

Сярод камунікатыўных уменняў і навываў, якімі павінен валодаць настаўнік пачатковых класаў, важнае месца займае ўменне аналізаваць тэкст, разумець інфармацыю – у тым ліку і падтэкставую, - закладзеную ў ім. Нярэдка асэнсаваць галоўную ідэю твора дапамагае загаловак. “Кніга ... ёсць – *разгорнуты да канца заглавак*, заглавак жа – *сцягнутая* да аб’ёму двух-трох слоў *кніга*”, - адзначаў С.Кржыжаноўскі [1, 3]. Невыпадкова, што слова *заглавак* аднакарэннае да прыметніка *галоўны*.

Знаёмства з любым мастацкім творам пачынаецца з назвы, таму лінгвісты адзначаюць, што заглавак займае самую моцную пазіцыю ў тэксце, г. зн. увага чытача акцэнтуюцца менавіта на ім. Моцная пазіцыя абумоўлена своеасаблівым становішчам загаловак: з аднаго боку ён звернуты да тэксту, з другога – аддзелены ад яго. Акрамя таго, заглавак – важны паказчык стылю аўтара. Таму яго аналіз павінен адбывацца ў двух кантэкстах: кантэксце мастацкага тэксту і кантэксце ўсёй творчасці пісьменніка.

Методыка аналізу назвы ў кантэксце твора ўключае некалькі этапаў. Па-першае, неабходна звярнуць увагу на граматычную структуру загаловак – слова, словазлучэнне, сказ. Наступны крок – выяўленне лексічнага значэння слоў, вынесеных у назву. Пры першым чытанні мастацкага твора выяўляюцца сувязі паміж загаловак і тэкстам. Пры экспліцытных сувязях непасрэдна паўтараюцца словы, вынесеныя ў назву, або вытворныя ад іх. Пры імпліцытных адбываецца семантычны паўтор (ужываюцца словы, сэнсава блізкія да слоў назвы). Выяўленне сувязяў дазваляе прасачыць, як змяняецца значэнне лексічных адзінак, вынесеных у назву. На аснове гэтага вылучаецца значэнне загаловак і яго тып [2].

Для больш глыбокага разумення семантыкі і апраўданасці загалова неабходна прасачыць, ці змянялася назва на працягу працы над тэкстам, і паспрабаваць растлумачыць прычыны замены.

Калі заглавак аналізуецца ў кантэксце ўсёй творчасці аўтара, увага звяртаецца на пашыранасць ці абмежаванасць загаловаў падобнага тыпу, акрэсліваецца месца назвы ў шэрагу іншых загаловаў.

Розныя тыпы загаловаў і варыятыўнасць сувязяў паміж ім і тэкстам выразна выяўляецца ў творах Васіля Быкава. Л.Галстой сцвярджаў, што пісьменнік усё жыццё піша адну кнігу. І творчая спадчына В.Быкава – доказ гэтаму: яго творы аб'яднаныя ўнутранай сувяззю, што прасочваецца і на заглавах. Кантэкстам нам паслужаць тэксты, змешчаныя ў 6-томным выданні твораў [3].

Аповесць “Жураўліны крык” – своеасаблівая візітная картка пісьменніка. Назва яе адначасова і характэрная, і адметная для творчасці В.Быкава.

Словазлучэнне *жураўліны крык* з'яўляецца у самым канцы твора. Перад намі так званая назва – Post Scriptum, значэнне якой раскрываецца толькі з апошнімі словамі мастацкага тэксту. Словазлучэнне ўжываецца з прамым значэннем: *Ён [Глечык – А.В.] разумеў, што гэта канец, і з усяе сілы зацяў у сабе нясцерпную журбу душы, у якой вялікаю прагай да жыцця ўсё біўся далёкі прызыўны жураўліны крык* [3, т. 1, 104]. Аднак кантэкт аповесці і асабліва супастаўленне Глечыка, апошняга байца на пераездзе, з падбітым жураўком дазваляюць назве ўзняцца да абагульнення: у словазлучэнні *жураўліны крык* – і непазбежнасць трагічнага фіналу, і апошні покліч няспраўджаных мар і надзей. Такім чынам, мы можам аднесці заглава да сімвалічных, якія “ў больш ці менш лаканічнай форме выражаюць ідэю твора, як яна бачыцца аўтару” [4, 105].

Заглаўкі-словазлучэнні, створаныя па мадэлі прыметнік+назоўнік, – з'ява пашыраная ў творчасці В.Быкава (у шасцітомніку яны складаюць 30 %). У такіх назвах акцэнт нярэдка прыпадае на прыметнік, які “выносіць на паверхню тэксту асноўную прыкмету цэлага мастацкага твора” [5, 13]. У назвах твораў

В.Быкава прыметнікі падкрэсліваюць трагізм і “ненармальнасць” вайны: “Незагойная рана”, “Воўчая зграя”, “Праклятая вышыня” і інш. Загалолак “Жураўліны крык” відавочна вылучаецца з гэтага раду. У назве адлюстравана шчымлівае развітанне з жыццём, не так адчайна, але не менш трагічна выяўлена бесчалавечная сутнасць вайны.

Да назваў – Post Scriptum можна аднесці і загалолак аповесці “Аблава”, аднак сувязі паміж тэкстам і назвай маюць іншы характар. На працягу ўсяго твора аўтар параўноўвае свайго героя са зверам: *Ён [Хведар – А.В.] узяў, адышоўся і, хоць быў згаладнелы, бы воўк, не мог узяцца есці* [3, т. 5, 366]. *Бо яго пазначылі, як пазначаюць намаўзлівую скаціну з статку...* [3, т. 5, 410]. Таму слова **аблава**, якое ўжываецца са значэннем ‘акружэнне якога-небудзь месца з мэтай злавіць каго-небудзь’, у падтэксце рэалізуе і сваё першаснае значэнне ‘паляванне на звяроў, калі месца, дзе ёсць зверына, акружаецца, ачэпліваецца паляўнічымі і загоншчыкамі’. Такая сэнсавая двухпланавасць дазваляе казаць пра метафарызацыю слова **аблава** ў кантэксце ўсёй аповесці: назва акрэслівае працэс “расчалавечвання” чалавека ў таталітарным грамадстве.

Загалоўкі-словы самыя папулярныя ў творчасці В.Быкава (36 %). Як правіла, лексемы, вынесеныя ў назву, набываюць пераноснае значэнне: “Кар’ер”, “У тумане”, “Сцюжа”. Сэнсава блізкімі да гэтых загалоўкаў нам падаюцца назвы “Пастка”, “Здрада”, “Перад канцом”, у якіх увасоблена безвыходнасць і трагічнасць становішча чалавека.

Сімвалічнае значэнне набывае і словазлучэнне **знак бяды**. Аднак, у адрозненні ад іншых твораў В.Быкава, гэтае значэнне выяўляецца з першых радкоў аповесці: *Вароны, магчыма, памяталі нешта, а можа, сваім птушыным інстынктам адчувалі ў гэтым знявечаным дрэве злую прыкмету няшчасця, знак даўняй бяды* [4, т. 4, 5]. Словы, якія з’яўляюцца назвай, неаднаразова паўтарюцца ў тэксце, яны выступаюць своеасаблівымі вехамі, якія ўказваюць шлях чытачу, акрэсліваюць знакі бяды розных перыядаў жыцця беларускай вёскі.

Асаблівае месца ў творчай спадчыне В.Быкава займае і аповесць “Сотнікаў”: гэта адзіны твор, назвай якога з’яўляецца імя галоўнага героя. Такія заголоўкі звычайна адносяць да прадметна-апісальных [4, 105]. Каб зразумець абгрунтаванасць і сэнсавую напоўненасць заголоўка, трэба адзначыць, што першапачаткова аповесць мела іншую назву — “Двое ў начы”. Такі заглавак ставіў знак роўнасці паміж дзеючымі асобамі – Сотнікавым і Рыбаком, аднак толькі адзін з іх праявіў сябе сапраўдным героем. І В.Быкаў падкрэсліў гэта ў назве.

Такім чынам, можна заўважыць, што для твораў Васіля Быкава характэрныя сімвалічныя заголоўкі, у якіх у найбольшай ступені выяўлена сітуацыя выбару, што стаіць перад героем пісьменніка. Не выклікае здзіўлення і тое, што ў заголоўках ужываецца вельмі мала ваеннай лексікі (да яе можна аднесці толькі словы *ракета, батальён, вышыня*), хаця асноўная тэма творчасці аўтара – ваенная. Для В.Быкава важна паказаць не ваенныя падзеі, а перадаць становішча чалавека на вайне. Найбольш ярка гэтае становішча выяўлена ў словах, што абазначаюць стан прыроды – *світанак, усход, туман, ноч* (час разгубленасці і сумненняў), і словах, у якіх закладзена значэнне рубяжу – *мост, бераг, сцяжына, дарога, кар’ер*.

Літаратура:

1. Кржижановский С. Поэтика заглавий. М., 1931.
2. Васілеўская А. Заглавак мастацкага тэксту: на прыкладзе рамана “Каласы пад сярпом тваім” У.Караткевіча // Роднае слова. 2003. № 3.
3. Быкаў В. Збор твораў: у 6 т. Т. 1-6. Мінск, 1992-1994.
4. Щетинин Л.М. Слова, имена, вещи: очерки об именах. Ростов, 1966.
5. Кожина Н.А. Заглавие художественного произведения: структура, функции, типология (на материале русской прозы XIX-XX вв.): автореф. ...канд. филол. наук: 10.02.01. М., 1986